

A „BOLDOG BÉKEIDŐKET” IDÉZŐ BATA-HÁZ RÖVID TÖRTÉNETE, A DÉLVIDÉK ÉPÍTÉSZETÉNEK LEGVIRÁGZÓBB KORSZAKÁBAN

FEJŐS SÁNDOR

ABSTRACT

At the turn of the 19th and 20th centuries, the European architecture was dominated by two prevailing stylistic trends: eclecticism bearing the marks of historicism, and the unconventional Art Nouveau. The architectural history of the historic Vojvodina during the 19-20th centuries was greatly inspired by academic eclecticism and the revolutionary Art Nouveau. The traditional Hungarian version, made famous by Ödön Lechner (1845–1914) and his followers, which uses plant-based decorative elements borrowed from folk art, is the most common in Art Nouveau architecture of Vojvodina. The period of dualism can be considered the most advanced phase in the history of Kanjiža. After the Astro-Hungarian Compromise of 1867, the economic and social life of the town lived. The house of the Bata family in Kanjiža. Built in the second half of the 19th century is reminiscent of the architectural traditions of the growing local merchant class.

Az európai építészetben a 19–20. század fordulóján két uralkodó stílusirányzat hódított: a historizmus jegyeit magán viselő eklektika és a formabontó szecesszió. Magyarországon a kiegyezést követően a gazdasági, társadalmi, kulturális változások, valamint a technika fejlődése révén az építőipar prosperált. Eredetileg a tökéletességre törekvő klasszicizmus és az irracionális végtelenséget sugalló romantika¹ időszakát követő, historizáló eklektika áthatotta a magyarországi városépítészetet

a 19. század második felétől. Sokszínűségét bizonyítja, hogy a budapesti és a vidéki városok építészetében egy időben jelent meg a német neoreneszánsz és a francia-németalföldi típus, majd a neobarokk, neoromán, illetve a neogótika.² A polgárosodó társadalom közizését jelentős mértékben befolyásolta – a művészetekben megjelenő – a műveltséget, a formalitásokat hangsúlyozó realista gondolkodás. Az 1860-as évektől eklektikus stílusban emelt középületeket (közigazgatási létesítményeket, könyvtárakat, múzeumokat, színházakat stb.) és bérpalotákat – a történeti stílusokat felölelő – akadémikus szemlélet jellemezte. A szigorú arányosság, a nyugodt, vízszintes tagoltság, az antik oszlopok, a dekoratív párkányzatok a historizáló műfaj legfőbb sajátosságai közé tartoztak. Az épületek díszítőelemeinek kialakítása során a márvány, illetve a kő helyett gyakran gipszet használtak.³ Hazánkban az irányzat legkiemelkedőbb képviselői közé a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és az Országház tervezője, Steindl Imre (1839–1902), a Halászbástya megálmodója, Schulek Frigyes (1841–1919), továbbá a Magyar Állami Operaház és – Hild Józseffel közösen – a Szent István Bazilika alkotója, Ybl Miklós (1814–1891) sorolható. A 19–20. század fordulóján egy új, modern művészeti mozgalom bontakozott ki szerte Európában. Az Art Nouveau vagy Jugendstil remekművei meghatározóvá váltak a festészetben, a szobrászatban és az építészetben. Ebben az időszakban virágkorát élte a szecessziós architektúra, amely szakított a szigorú szabályokhoz ragaszkodó, az ókori, középkori és kora újkori formák másolására törekvő eklektikával. A gyökeres és gyors társadalmi-gazdasági átalakulás folyamán, a tömegesedő polgárság igényeihez idomuló avantgarde stílusirányzatok innovatív perspektívákat kínáltak a különböző művészeti ágak képviselői számára. Az említett korszakban az építészet és az iparművészet szoros kapcsolata, a növényi ornamentika kiemelése, az öncélú díszítőmotívumok alkalmazása jól nyomon követhető.⁴

A történelmi Délvidék 19–20. századi építészettörténetét nagymértékben instaurálta az akadémikus eklektika és a forradalmian újszerű szecesszió, amelynek három fő irányvonala bontakozott ki. A historizmus és a szecesszió elemeit ötvöző, Titus Mačković (1861–1919) szabadkai műépítész által képviselt stílus mellett a bécsi kozmopolita iskola tendenciái Zomborban, Újvidéken és Pancsován is megfigyelhetők. Mindazonáltal a Lechner Ödön (1845–1914) és követői révén elhíresült magyaros, népművészeti motívumokkal tarkított változata terjedt el leginkább a délvidéki szecessziós építészetben.⁵ Bács–Bodrog vármegye közigazgatási centrumában, Zomborban a vármegyei hivatal működése, az adminisztratív feladatokat ellátó személyzet növekedése jelentős hatást gyakorolt a település társadalmi, kulturális életére. A többnemzetiségű (német, magyar, szerb) város építészetének sajátossága, hogy a különböző korszakok alkotásai egymásra épülnek, egyfajta stíluskavalkádot eredményezve. A klasszicista vármegyháza építési munkálatai 1802-ben kezdődtek, azonban az 1880-as éveken történő átalakítása és bővítése során

a homlokzat eklektikus jelleget öltött.⁶ A barokk és klasszicista stílusjegyeket őrző, római katolikus Szentháromság-plébániatemplom (1752–1762), a Szent György vértanú szerb ortodox nagytemplom (1761), valamint a több évtizeden keresztül épülő neoromantikus Szent István-templom (1902) említésre méltó.⁷ A bérpaloták közül a barokkos Grassalkovich-féle kincstári palota, az eklektikus Kronich-palota, továbbá a szecsesszió magyaros típusát megjelenítő Petar Konjović Zeneiskola épülete Zombor sokszínűségét jól tükrözi. A Foerk Ernő (1868–1934) tervei alapján, 1906-ban emelt létesítményben a zombori Dalárda működött, amely a mai tanintézet elődjének tekinthető.

Szabadka Mária Terézia 1779-es adománylevelének köszönhetően – Mária-Theresiopolis néven – szabad királyi városi rangot kapott. A városi ügyintézés 1839-től magyar nyelven folyt, ugyanakkor 1845. március 27-től a település hivatalosan a Szabadka nevet használta.⁸ A 19. század során a helység az észak-bácskai régió gazdasági, kulturális központjává vált. Az oktatásügy lendületes fejlődését bizonyítja, hogy 1875-től elemi és polgári leányiskola, 1892-től pedig polgári fiúiskola működött a városban. 1873-ban nyílt meg az Szabadkai Állami Tanítónőképző, amely 1898-ban új épületbe költözött, és bentlakásos kollégiummal bővült.⁹ 1844-ben – Bittermann Károly jóvoltából – az első délvidéki nyomda is Szabadkán létesült. Az ipar, a kereskedelem és az idegenforgalom kibontakozásában, illetve az urbanizációs folyamatok felgyorsulásában a vasútállomás (1869) felépítése kulcsszerepet játszott, hiszen 1883-tól már a Budapest–Zimony-vasútvonal egyik legfontosabb csomópontjaként tartották számon.¹⁰ A török hódoltság megszűnésével a hitélet fellendült, megkezdődött az egyházmegye újjászervezése. A Dalmáciából érkezett ferences rendi szerzetesek Szent Mihály arkangyal tiszteletére felajánlott temploma 1730 és 1736 között épült. 1907-ben Aigner Sándor munkájának köszönhetően felújították, amelynek következtében elnyerte – a neoromán és neogótikus belső díszítő elemekkel ötvözött – mai, kéttornyos formáját.¹¹ A Krisztus mennybemenetele ortodox templomot (Srpska pravoslavna crkva Sv. vaznesenja Gospodnjeg) feltehetően az 1720-as években alapították, míg a barokk stílusú, Avilai Szent Teréz-székesegyházat 1779-ben szentelték fel. Tervrajza a pesti Franz Kaufmann nevéhez fűződik.¹² A 19. század végi neogótika térhódítására utal a Szent Rókus- (1896) és a Szent György-templom (1897), viszont a Jakab Dezső (1864–1932) és Komor Marcell (1868–1944) budapesti építészek által tervezett imaház, a szabadkai zsinagóga (1902) már egyértelműen a szecsesszió kifinomult formáit idézi.¹³ Az 1854-ben létesített Népszínház Szabadka első kulturális intézményének tekinthető. Historizáló, a dicső múltat hirdető, hatalmas korinthuszi oszlopai révén a központ jellegzetes épületének számított. Tervrajzát a város főmérnöke, Scultéty János (1806–1873) konstruálta.¹⁴ 1896-ban adták át a festői, neobarokk Nemzeti Kaszinót, amely a település legismertebb építésének, Raichle J. Ferencnek (1869–1960) az

első önálló alkotása. A dualizmus korában kulturális, tudományos és közéleti szerepet betöltő kaszinó helyiségébe 1953-ban költözött át a Városi Könyvtár. A bibliotéka alapjait Iványi István főgimnáziumi tanár, Szabadka monográfiájának szerzője fektette le 1890-ben. A magánadományokból gyarapított közművelődési könyvtár évtizedeken keresztül a Zeneiskolában funkcionált.¹⁵ A 19–20. század fordulóján eklektikus (pl. a neogótikus és neoreneszánsz Vojnich-palota), majd szecessziós küllemet öltő középületekkel, bérpalotákkal (pl. a Hajós Alfréd tervezte Magyar Állami Hitelbank, valamint a Raichle-palota) gazdagodott Szabadka. A különféle művészeti ágazatok szorosabb kapcsolata, a kerámia és a vitrázs újszerű alkalmazása a modern építészet térhódítását generálta. Zsolnay Vilmos (1828–1900) keramikumművész, a világhírnévre szert tevő pécsi porcelángyár irányítója új anyagok (porcelánfajansz, fagyálló pirogránit) kifejlesztése folytán forradalmasította az iparművészet és az architektúra viszonyát.¹⁶ Róth Miksa (1865–1944) budapesti üvegfestő és mozaikművész, grafikus ugyancsak több rangos nemzetközi díjat nyert – az impozáns látványt nyújtó, művészi fokon megmunkált ólomüveg ablakait és mozaikjait számos középület, illetve palota (Országház, Gresham-palota, Magyar Nemzeti Bank, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Szabadkai Városháza) nélkülözhetetlen díszítőelemeként tartják számon.¹⁷

A délvidéki szecessziós építészet megteremtőjének, Lechner Ödönnek a nevéhez fűződik a Leovits-palota (1893) terve, amelyen az Iparművészeti Múzeum stílusjegyei vehetők észre. Lechner követői köréből Raichle J. Ferenc életpályája figyelemre méltó. A rendkívül tehetséges Raichle – tanulmányozva az új, európai és hazai áramlatokat – felépíttette a délvidéki szecesszió talán legszebb építészeti remekművét, a Raichle-palotát (1904). Szabadkához köthető (Nemzeti Kaszinó, főgimnázium, szegényház stb.) tervrajzai mellett főként a kései eklektika irányvonalát képviselő topolyai neogótikus templom (1903), az apatini városháza (1907), továbbá a babapusztai Fernbach-kastély (1907–1908) ismert a régióban.¹⁸ A Jakab Dezső – Komor Marcell tervezőpáros szabadkai alkotásai közül a Városháza projektuma (1907) kiemelkedő. Komor az építmény konstrukcióját készítette el, míg Jakab az apró részletek kidolgozásáért felelt. Jakab a külső homlokzat és a Zsolnay kerámiáival díszített belső tér kialakítása mellett a székely kopjafák motívumait illusztráló faburkolatok művészi ábrázolását is vállalta. 1912. szeptember 15-én ünnepélyes keretek között adták át az új, szecessziós stílusú, monumentális városházát.¹⁹ A Szabadka Vidéki Kereskedelmi Bank tervrajza (1907) ugyancsak Jakab és Komor közös alkotótevékenységének eredménye. Az „L” alakú valamikori bankfiók homlokzatán a Zsolnay Vilmos gyárából származó építészeti kerámiadíszek láthatóak, az ablakokat övező részeken pedig kalotaszegi minták figyelhetők meg.²⁰

A Szabadkától néhány kilométerre fekvő Palicsi-tó vizének gyógyhatása már a 18. század végétől bizonyított. 1837-ben Kovács Antal és Zomborcsevics Imre

tisztiorvosok javaslatára, a városi tanács döntése nyomán megkezdődött Palics gyógyfürdőhellyé történő kialakítása. A 19. század végén létesített épületek tervei jórészt Scultéty János szabadkai főmérnöknek köszönhetők. A Palicsi Fürdőintézet 1860-ban megnyílt emeletes szállodája (mai Park Hotel) luxuskörülményeket biztosított a vagyonos polgárság számára, a valamikori Nádas Szálló szolgáltatásait viszont a szegényebb rétegekhez tartozók vehették igénybe.²¹ Az 1892-ben átadott Bagolyvár neoromán és neogótikus formavilága keveredik az ipar- és képzőművészetet integráló, modern építészet motívumaival. Az ingatlan tulajdonosa a dúsgazdag családból származó Vermes Lajos orvos, bölcsész, tornatanár volt. Öccsével, Vermes Nándorral és unokatestvérével, Vermes Bélával létrehozta a Szabadkai Torna Egyletet (1880), és még ugyanazon év nyarán sportversenyt szervezett Palicson. Hivatalosan 1881-től 1914-ig a palicsi játékok főszervezőjeként tevékenykedett, amelyet „Magyar Olimpiaként”, illetve 1896-tól – a modern nyári olimpiai játékok kezdetétől – előolimpiaként emlegettek. A palicsi játékok idején a sportolókat az olimpiai faluként üzemelő Bagolyvárban helyezték el.²² Felismerve az idegenforgalomban rejlő gazdasági potenciált, megkezdődött a turizmus és az ágazathoz szorosan kapcsolódó infrastruktúra tudatos fejlesztése Palicson. 1887-ben átadták az új vasútállomást, 1897-ben – a Szabadka–Palics-vonalon – forgalomba állították a menetrendszerűen közlekedő villanyvasutat.²³ 1909-ben fogadták el a Palics és környékére vonatkozó rekonstrukciós tervet, amelynek eredményeként a gyógyfürdőhely elnyerte végleges formáját a dualizmus korát lezáró időszakban. Miután Jakab Dezső és Komor Marcell tervei alapján 1912-ben felépült az emblemikus Víztorony, a kulturális rendezvényeknek is helyet biztosító Vigadó, az Emlékkút és a Zenepavilon, az ünnepélyes megnyitóra is sor kerülhetett. A tervezőpáros gondosan ügyelt arra, hogy a korábbi és az újonnan létrehozott építmények harmonikusan, esztétikusan illeszkedjenek a varázslatos környezetbe. Sikeresen megvalósítaniuk, hogy a kései eklektika és a szecesszió remekei egymásra épülve szerves egységet képezzenek.²⁴

A Duna bal partján, Bácska és Szerémség határán, a Tarcál-hegység északi lejtőin fekvő Újvidék gazdasági, társadalmi, kulturális élete a kiegyezést követően fellendült. A 19. század második felétől a historizáló eklektika korában, Budapestről és Bécsből érkezett építészek birodalmi, városi és egyházi megbízásokat teljesítettek néhány helyi építőmesterrel (Czoczek József, Daka Popović, Linarik Vilmos stb.) együtt. A neoreneszánsz Városháza (1894) és a neogótikus Miasszonyunk Szent neve római katolikus plébániatemplom (1893–1895) tervrajzát Molnár György (1829–1899) készítette el. A periódust tekintve Wagner Gyula (1851–1937), a cseh származású Franz Woruda (1857?–1940?), valamint Vladimir Nikolić (1857–1922) tevékenysége figyelemre méltó. Wagner nevéhez köthető az 1900-ban emelt királyi törvényszék (mai Városi Múzeum és a Vajdasági Levéltár). A századforduló idején jó néhány,

főként budapesti műépítész dolgozott Újvidéken. Árkay Aladár (1868–1932) a szecesszió magyaros, népies, lechneri irányzatát követte, ugyanakkor a Francsek Imre (1864–1920) által tervezett Jódfürdő (1909), továbbá Spiegel Frigyes (1866–1933) és Márkus Géza (1871–1913) közös munkájaként ismert Adamovics-palota (1911) a bécsi, birodalmi szecesszió térhódítását igazolja.²⁵ A zsinagógaépítő Baumhorn Lipót (1860–1932) Bécsben végezte tanulmányait a historizáló, akadémikus építészet virágzása idején. Hazatérését követően Lechner Ödön tervezőirodájában dolgozott, amelyet a magyaros, népi szecesszió eszmeisége hatott át. Baumhorn Lipót termékeny munkássága során a kései historizmus és a századfordulós modern áramlatok harmonikus szintézisét teremtette meg. A történelmi Magyarország területén több mint húsz – köztük a nagybecskereki (1897), a temesvári (1899), a brassói (1901), a szegedi (1903), a fiumei (1903), valamint a nyitrai (1911) – zsidó imaház tervrajzát készítette el.²⁶ Az újvidéki hitközségi és zsinagógaegyüttes (1906) stílusjegyei különböznek a Baumhorn által korábban kialakított építmények motívumaitól. Az 1900-as évek első évtizedétől a kifinomultabb térszerkesztés, az egyszerűbb, letisztultabb formanyelv jellemezte.²⁷ Az újvidéki zsinagógakomplexumot Pap Ignác főrabbi 1909 nyarán avatta fel.²⁸ Baumhorn stílusváltása a középületeken és bérpalotákon is jól érzékelhető. A belváros szívében létesített Újvidéki Takarékpénztár (1904), a Menráth-palota (1908), továbbá a Tomin-palota (1909) a bécsi, geometrikus szecesszió hatásának erősödésére utal. Kovács Károly építész-mérnök Baumhorn munkatársaként, több esetben művezetőjeként tevékenykedett Újvidéken. Önálló alkotásai, a Winkle-palota (1906–1907) és a Vasember-ház (1908–1909) ugyancsak az Art Nouveau szellemiségében fogantak.²⁹

Torontál vármegye újbóli, 1778/79. évi felállítása nyomán, a Bega folyó partján elterülő Nagybecskerek megyeszékhellyé válhatott. A kiegyezés utáni időszakban jelentős gazdasági, társadalmi átalakulás ment végbe a településen. 1872-ben rendezett tanácsú városi rangot szerzett, 1883-tól a magyarországi vasúthálózathoz csatlakozott. Gyárak, ipartelepek létesültek, amelynek következtében a Bánság egyik legfontosabb ipari és kereskedelmi központjának számított. Az infrastruktúra fejlesztése során, 1892-ben telefonhálózatot kapott, illetve 1896-ben villanyvilágítással látták el a várost.³⁰ Az urbanizáció felgyorsulása, az új építészeti irányzatok meghonosodása Nagybecskereken is tetten érhető az Osztrák–Magyar Monarchia korszakában. Nepomuki Szent János tiszteletére 1868-ban szentelték fel a neoromán stílusú római katolikus székesegyházat, amely Stevan Đorđević mérnök tervei alapján épült. A főoltár felett Székely Bertalan (1835–1910) híres festőművész – a névadó szentet ábrázoló – képe látható.³¹ A magyar szecesszió vezéregyéniségének, Lechner Ödönnek közreműködésével 1885 és 1888 között átépítették, kibővítették a városházát. Az 1884-ben újjáépített színház, a neoreneszánsz jellegű Rózsa Szálló (1886), az egyhajós, neogótikus református templom

(1891) és az egykori Pénzügyi Palota (1894) Nagybecskerek 19–20. századi, dualista építészetének emlékét őrzi.³²

A Tisza jobb partján fekvő Zenta 1873-ban rendezett tanácsú várossá alakult, a századforduló során közigazgatási, gazdasági és kulturális szempontból centrális szerepet töltött be a bácskai Tisza mente régióban. A mezőgazdaság és az ipar fellendülése, továbbá az áruforgalom növekedése folytán Zenta bekapcsolódott a magyarországi vasúthálózat vérkeringésébe. Ennek okán, 1889-ben ünnepélyes keretek között felavatták a vasúállomást. A szakrális épületeket tekintve a legrégebbi a provinciális barokk stílusú, ortodox Szent Mihály arkangyal-templom (1751–1762) és római katolikus Szent István-templom (1770), amely a városházával együtt 1911-ben leégett. A dualizmus korában emelt római katolikus templomok közül az Appel Ede plébános révén, 1894-ben felszentelt neogótikus Jézus Szent Szíve-templom (1893), a neobarokk és a neoreneszánsz formanyelvét ötvöző Plébániapalota (1909), mindemellett a neogótikus Páduai Szent Antal-templom (1910) említésre méltó. A jelentős létszámú zentai zsidóság első imaházát, az 1873-ban létesített nagy zsinagógát 1957-ben lebontották.³³ A gazdag polgári házak (Braun, Rudics, Singer stb.) kivitelezésekor a késő klasszicista, eklektikus stílusjegyek meghatározó szerepet játszottak. A szecesszió népi díszítőművészetének mintáit alkalmazta Leitersdorfer (Lajta) Béla (1873–1920) a tűzoltólaktanya (1904) és a Slavnic-ház (1904–1905) ábrázolása kapcsán. A gimnázium bővítésére kiírt pályázatot is megnyerte, azonban a munkát Berzenczey Domokos (1879–1939) városi mérnökre bízta, aki Lajta elképzeléseit felhasználva dolgozta ki az intézmény főhomlokzatának részleteit.³⁴ Magyar Ede (1877–1912) szegedi építész alkotásai, a Rottmann-ház (1910) és a Royal Szálloda (1911) már a bécsi, geometrikus modern architektúra műfaját tükrözik. Miután a régi zentai városháza a tűz martalékává vált, Kovács Frigyes tervei szerint 1912 és 1914 között, a szecesszió fényében új létesítményt emeltek. A grandiózus, többfunkciós építmény földszintjén 24 üzlethelyiség is helyet kapott.³⁵

A dualizmus időszakát Magyarokanizsa történetében a legfejlettebb periódusnak tekinthetjük. A kiegyezést (1867) követően a település gazdasági, társadalmi élete megélné. 1870-ben a község – váltsági szerződésben – megvásárolta az államtól közlegelőit, közterületeit. Az 1871. évi községi törvény értelmében Ókanizsa nagyközséggé alakult, amelynek következtében tudatos városfejlesztés vette kezdetét. Az urbanizációs folyamatnak köszönhetően a helyi közigazgatási, oktatási, vallási és kulturális intézmények döntő többsége ezen időszakban létesült. Ennek eredményeként – hosszú folyamat után – a helység 1908-ban rendezett tanácsú városi rangot szerzett.³⁶ Az építmények zöme – a Vigadó (1895), a Szegényház (1901), az Árvaház (1907), a Tóth-, a Bagi-, a Nagy- (1899), illetve a Dukai- (1902), valamint a Bata-féle (1905) szállási iskola – a legnevesebb kanizsai községi mérnök, Csuka Sándor tervei alapján épült.³⁷ Az Úri Kaszinó (1907–1908), a monumentális,

eklektikus stílusú új városháza (1911–1912), mindemellett a Csodakút Ártézifürdő (1913) Reiss Zoltán (1877–1941) budapesti műépítész nevéhez fűződik. A Haynald Leánynevelő Intézet (1901) Kolbenheyer Viktor pályaműve nyomán létesült, s napjainkban is oktatási intézményként funkcionál.³⁸

A település rendezettségéhez nagymértékben hozzájárultak az 1876/77-ben elkészített és beszerzett kataszteri térképek, amelyek a későbbi magyarkanizsai telekkönyv alapjául szolgáltak. Ebben a tekintetben meghatározó és említésre méltó Ókanizsa 1883. évi Szabályrendelete.³⁹ A településszervezésre vonatkozó pontjai a vármegyei építészeti előírásokat követték, ugyanakkor a „couleur locale” lehetőségét is biztosították. Ókanizsa közúthálózatának kialakítását a Szeged–Újvidék országút számottevően befolyásolta. 1885-ben a helyi elöljáróság a megyei hatóság támogatásával a frekventált útvonal – belvároson áthaladó – szakaszait (a mai Főutcat, Gesztenye fasort, valamint Szent Száva utcát) műburkolattal látta el. A munkálatok Bíró Bertalan építész tervei szerint valósultak meg.⁴⁰ A magyarkanizsai építőipar fejlődése a formálódó városi polgárság életmódjára jelentős hatást gyakorolt. Az 1880-as évektől – a centrumhoz közel – egymás után épültek a kéttraktusos alaprajzi elrendezésű, leggyakrabban L alakú, nagy szárazkapus magánházak. A helyi földbirtokos, tőkés, értelmiségi és hivatalnoki réteg által emelt, a küllemében is igényes polgári lakóhelyek nem csupán a gazdagságot szimbolizálták. A klasszicizáló eklektika építészeti stílusjegyeit magukon hordozó létesítmények műalkotásként, egyfajta önkifejezési formaként is értelmezhetők. Appel Ede Kanizsáról írt monográfiájában (1886) az építkezési viszonyok kapcsán megjegyezte: *„Újabb időben található nem ritkán a tisztultabb építkezési műízlésnek megfelelő épületeket is, melyek mind külső csin, mint belső kényelem szempontjából a fokozottabb kényelmeknek is képesek megfelelni.”*⁴¹

1860-ban Ókanizsa lakosságának túlnyomó része döngölt földből készült parasztházban élt. A csekély számú (75 darab) égetett téglából konstruált, zsindelellyel, cseréppel fedett, utcafrontra nyíló lakóingatlan a vagyonosabb társadalmi réteg kiváltságának számított. A 19. század második felében épült Bata-ház (24420 Magyarkanizsa, Szent Száva utca 14.) a gyarapodó helybeli kereskedőréteg építészeti hagyományait eleveníti fel. Eredetileg a lakóház kapubejáratának udvar felőli falát az – építésének időpontját jelző – 1860-as évszám díszítette. A létesítmény a stílusjegyei alapján az 1880-as éveket idézi, így előfordulhat, hogy a két egyforma épületszárnyra osztható, magasföldszintes polgári ház kialakítása során egy korábban emelt ingatlan elemeit is felhasználták. Az épület síkjából kiemelkedő lábazati párkány feloleli a pinceablakokat, amelyek precízen az építmény nyílászárói alá kerültek. Az ablakok könyöklőpárkánya alatt antik építészeti motívumokkal gazdagított köténydíszek találhatók. A stilizált akantusz növény levele – az indadíszrel együtt – az ókori görög (korinthoszi), majd a római kori oszlopfők díszítőelemeként

vált ismertté. A szemöldökpárkányok, illetve a párkányt tartó konzolok mintázata és a köténydíszek növényi ornamentikája szerves egységet képez. Az esztétikus szellőzőtetőket magába foglaló koronázópárkány felett az épület homlokzatát lezáró konzolsor látható.⁴²

Az abszolutizmus időszakában, 1853-ban hatályba lépett Osztrák Polgári Törvénykönyv már külön foglalkozott a telekkönyvvel. Az igazságügyi miniszter által, 1855. december 15-én kiadott rendelet a telekkönyvi rendtartás és az ingatlanforgalom biztonsága érdekében született.⁴³ A dualizmus korában a telekkönyv intézményének működését az 1886. évi XXIX. törvénycikk részletesen szabályozta.⁴⁴ A telekkönyvek vezetése fokozatosan a járásbíróságok hatáskörébe került. Magyar-kanizsa közigazgatásilag Bács–Bodrog vármegye zentai szolgabíróságához, törvénykezési szempontból a Szabadkai Törvényszék Zentán működő járásbíróséghez, pénzügyi tekintetben pedig a Szegedi Pénzügyigazgatóság Zomborban székelő adófelügyelőségéhez tartozott.

A magyar-kanizsai telekkönyvi betétlapok korabeli iratait a zentai Történelmi Levéltárban őrzik. Sajnos a legkorábbi időszakot feltáró dokumentum példánya elvesztett, amely a Bata-ház szempontjából sem elhanyagolható tényező. A 674-es helyrajzi számú lakóingatlan a 3856-os számú telekkönyvi betét birtoklapján – a belső helyiségben levő udvarral együtt – nyilvántartásba vették.⁴⁵ A tulajdoni lap első bejegyzése szerint a polgári ház tulajdonjogát Krahl Ernő 1892-ben (1/2 rész), valamint 1899-ben (1/2 rész) megörökölte. Ennek okán arra következtethetünk, hogy az építmény korábbi tulajdonosai a hiányzó magyar-kanizsai telekkönyvi betétlapján szerepelhetnek. Külön érdekessége a történetnek, hogy a Krahl család a vidék egyik legnevesebb kereskedőfamíliája volt a századfordulón. Krahl Farkas Adolf terménykereskedőként, illetve az Ó- és Törökkanizsa Egyesült Takarékpénztár Rt. alapítójaként ismert. 1872-ben és 1880-ban is helyet kapott a virilisek névjegyzékében, így éveken át a községi képviselő-testület tagja volt.⁴⁶ Kráhl Lajos a Magyar-kanizsai Takarékpénztár Rt. könyvelői tisztségét viselte, míg felesége, Kráhl Lajosné – többek között – az Ókanizsai Keresztény Nőegyletben és az Izraelita Nőegyletben karitatív tevékenységet folytatott.⁴⁷ A Bata-ház telekkönyvi betétlapjának második bejegyzése alapján – az 1904-ben kötött adásvételi szerződés értelmében – a 674/1 helyrajzi számú ingatlanrész Bata György és neje, Losonc Teréz, ugyanakkor a másik hányada (674/2 hrsz.) Bata Miklós tulajdonába került.⁴⁸ Az első világháború előtt a Bata család tagjai közül is jó néhányan köztisztviselőként álló személynek számítottak Magyar-kanizsán. Bata Károly valamikori, főutcai vaskereskedése figyelemre méltó, mindamellett Bata János, Bata J. György, valamint Bata J. Miklós a képviselő-testület tagjaként a település közügyeinek rendezésében vett részt. 1902-ben a Szent Órangyalok-templom rekonstrukciójának munkálatait id. Bata Sándor kőművesmester Kikindai Aladár érsekuraldalmi mérnök útmutatásai szerint vezette el.⁴⁹ Az ingatlan

2. kép – A Bata-ház belső tere (Forrás: dr. Dukai Krisztián)

JEGYZETEK

- 1 Szerb Antal: *A világirodalom története*. Budapest, 1992. 399.; lásd bővebben: Strich, Fritz: *Deutsche Klassik und Romantik oder Vollendung und Unendlichkeit*. München, 1922.
- 2 Török László: *A szegedi eklektika*. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964–65. 1. Szeged, 1966. 229–230.
- 3 Bálint Sándor: *Szeged városa*. Szeged, 2003. 112–122.
- 4 Uo.
- 5 Duranci Béla: *A vajdasági építészeti szecesszió*. Újvidék 1983, 10–11. (a továbbiakban: Duranci 1983.); A jelen tanulmány a történelmi Délvidék kifejezést szűkítő formában, a mai Vajdaság területére vonatkoztatva alkalmazza. Ennek okán pl. a szegedi, a bajai vagy a temesvári eklektikus és szecessziós építészetet nem tárgyalja.
- 6 Trencsény Károly: *Zombor*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Bács–Bodrog vármegye I. 224–226. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0002/8.html> (Letöltés: 2021. november 15.)
- 7 Muhi János: *Zombor története*. 1944, Zombor. 126–127.; Stepanović, Milan: *Svetodurđevska crkva u Somboru*. Sombor, 2011. 30–38.; Pfeiffer Attila: *A zombori Szentháromság- és Szent István-templom története*. 4–12. file:///C:/Users/Fej%20s%20s%C3%A1ndor/Downloads/A_ZOMBORI_SZENTHAROMSAG_ES_SZENT_ISTVAN%20(1).pdf (Letöltés: 2021. november 17.)
- 8 Iványi István: *Szabadka Szabad Királyi Város története*. I. rész. Szabadka, 1886. 6–19.
- 9 Lásd bővebben: Iványi István: *Szabadka Szabad Királyi Város története*. II. rész. Szabadka, 1892. 360–512.

- 10 Fejős Sándor – Molnár Tibor: *A Délvidék történeti vázolata 1867–1920*. In: Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor (szerk.): *Délvidéki képeslapok*. Magyarkanizsa, 2020. 21–28. (a továbbiakban: Fejős – Molnár 2020.)
- 11 *Ferences templom* https://szabadkavaros.blog.hu/2009/09/24/ferences_templom (Letöltés: 2020. október 20.); *Ferences templom és rendház* <http://muemlekem.hu/hatareset/Ferences-templom-es-rendhaz-Szabadka-6> (Letöltés: 2021. november 20.)
- 12 *Szerb pravoszláv templomok* https://szabadkavaros.blog.hu/2009/09/18/szerb_pravoszlav_templomok (Letöltés: 2020. október 20.); Fejős – Molnár 2020. 22.
- 13 Lásd bővebben Duranci, Bela: *A vajdasági építészeti szecesszió történetéből (II.) A szabadkai zsinagóga*. In: HÍD, 43. évf. (1979) 2. sz. 235–239. <https://www.vamadia.rs/pdf/18001> (Letöltés: 2021. november 20.)
- 14 *Népszínház*. https://szabadkavaros.blog.hu/2009/10/02/nepszinhaz_1#more1423426 (Letöltés: 2020. szeptember 22.)
- 15 *Nemzeti kaszinó és Városi Könyvtár*. https://szabadkavaros.blog.hu/2009/11/04/nemzeti_kaszinobol_varosi_konyvtar (Letöltés: 2020. szeptember 22.); Duranci 1983. 44–46.; Fejős – Molnár 2020. 27.
- 16 *Vojnich-palota*. <http://muemlekem.hu/hatareset/Vojnics-palota-Szabadka-27> (Letöltés: 2021. október 15.)
- 17 Duranci 1983. 21–25.
- 18 Duranci, Bela: *A vajdasági építészeti szecesszió történetéből. Egy kiváló építész*. In: HÍD, 43. évf. (1979) 5. sz. 626–631. file:///C:/Users/Fej%C5%91s%20S%C3%A1ndor/Downloads/adoc.pub_a-vajdasagi-epiteszeti-szecesszio-trtenetabl.pdf (Letöltés: 2021. november 20.)
- 19 Duranci 1983. 53–58.; Komor Marcell és Jakab Dezső *szabadkai és palicsi szecessziós épületei*. <http://ertektar.rs/ertektar/ertek/Komor-Marcell-es-Jakab-Dezso-szabadkai-es-palicsi-szecesszi-os-epuletei/16> (Letöltés: 2021. december 10.)
- 20 *Szabadka Vidéki Kereskedelmi Bank*. <https://muemlekem.hu/hatareset/Szabadka-Videki-Kereskedelmi-Bank-Szabadka-1768> (Letöltés: 2021. december 12.)
- 21 Magyar László: *Palics* történetének rövid áttekintése. In: *Létünk*, XV. évf. 1985. Rehák László (szerk.): *Évkönyv Szabadkáról*. 166–174. (a továbbiakban: Magyar 1985.); *Bagolyvár*. <https://muemlekem.hu/hatareset/Bagolyvar-Palics-443> (Letöltés: 2021. november 7.)
- 22 Fejős Sándor: *A civil szervezetek, mint a társadalom alappillérei. Egyleti élet a Délvidéken a dualizmus korában*. In: *Mi a magyar most, Vajdaságban?* III. Történelem. Újvidék, 2020. 111.
- 23 Patyi Szilárd: *Szabadkai Hítoriák. Pénzt szór a villamos*. In: *Magyar Szó*, 2018. május 25. https://www.magyar-szo.rs/hu/3686/vajdasag_szabadka/183760/P%C3%A9nzt-sz%C3%B3r-a-villamos.htm (Letöltés: 2021. november 11.)
- 24 Magyar 1985. 168–173.; Forró Lajos: *Pillanatképek Bácska 1941 és 1945 közötti történetéből*. In: Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor (szerk.): *Délvidéki képeslapok*. Magyarkanizsa, 2020. 128.; Duranci 1983. 72–75.
- 25 Oszkó Ágnes Ivett: *Baumhorn Lipót és Kovács Károly budapesti építészek munkássága a századfordulós Újvidéken*. In: *Délvidéki Szemle*, I. évf. (2014) 2. sz. 26–28. (a továbbiakban: Oszkó 2014.); Duranci 1983 62–64.
- 26 Oszkó 2014. 29–42.; Oszkó Ágnes Ivett: *Baumhorn Lipót – (1860–1932). Az építészet mesterei*. Holnap Kiadó [h.n.] 2020.; Lásd még Mitrović, Vladimir: *Arhitektura XX veka u Vojvodini*. Novi Sad, 2010.
- 27 Deákné Oszkó Ágnes Ivett: *Baumhorn Lipót újvidéki épületei – egy szerteágazó életmű keresztmetszete*. In: Tóth Áron (szerk.): „És az oszlopok tetején lilomok formáltattak vala” - Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára. Budapest, 2011. 245–250. http://centrart.hu/letolt/bibo/33_Deakne.pdf (Letöltés ideje: 2021. október 20.)
- 28 *Újvidéki zsinagóga. Zsidó Lexikon*, Budapest, 1929. <http://hu.josu.rs/vajdasagi-zsido-hitkozsegek/ujvidek-zsinagoga/> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 20.)
- 29 Oszkó 2014. 29–42.
- 30 Móricz Miklós: *Nagybecskerek*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Budapest, é. n. [1909]. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0024/16.html> (Letöltés: 2020. október 11.); Gyémánt Richárd: *Nagybecskerek, a történelmi Torontál vármegye székhelyének vázlatos népesedéstörté-*

- nete a trianoni békeszerződés aláírásáig http://acta.bibl.u-szeged.hu/54053/1/juridpol_forum_006_002_075-091.pdf (Letöltés: 2019. augusztus 12.) 88–89.
- 31 Kalapis Zoltán: *A becskerei főtér és környéke*. In: HÍD, LIX. évf. (1995) 1–2. sz. 35–37. (a továbbiakban: Kalapis 1995.); *Nepomuki Szent János székesegyház*. <https://muemlekiem.hu/hatareset/Nepomuki-Szent-Janos-szekesegyhaz-Nagybecskerek-2123> (Letöltés: 2020. március 10.)
- 32 Kalapis 1995. 35–36.; Vázsonyi Csilla: *A víg Nagybecskerek (1.) – A Rózsa Szálló*. In: Hét Nap, LXX. évf. (2015) 46. sz. <https://hetnap.rs/cikk/A-vig-Nagybecskerek-I-A-Rozsa-Szallo-21125.html> (Letöltés: 2021. szeptember 9.); Vázsonyi Csilla: *A víg Nagybecskerek (2.)*. In: Hét Nap, LXX. évf. (2015) 47. sz. <https://hetnap.rs/cikk/A-vig-Nagybecskerek-2-21178.html> (Letöltés: 2021. szeptember 9.)
- 33 Vida János: *Szakrális építmények és emlékművek Zentán*. Zenta, 2005. 13–22.; Pejin Attila: *Vervád és építőáldozat. Balladás idők anakronizmusainak összefonódása Zentán és környékén*. <https://or-zse.hu/hacofe/vol3/vervad-pejin2012.htm> (Letöltés: 2021. november 20.)
- 34 Valkay Zoltán: *„Itt jártadban jelet is hagyjál.” Zenta építészete*. <http://www.zetna.org/zek/konyvek/8/index.html> (Letöltés: 2021. november 18.)
- 35 Valkay Zoltán: *Zenta építészete*. Újvidék, 2022. 53–58.
- 36 Pető Bálint: *Magyarkanizsa város státusának első esztendeje a helyi sajtó tükrében*. In: Délvidéki Szemle, I. évf. (2014) 1. sz. 31–39. Lásd még Fejős – Molnár 2020. 36–44.
- 37 Valkay Zoltán: *Magyarkanizsa építészete és városfejlődése 1694 és 1944 között*. In: Magyarkanizsa monográfiája (1848–1945). Főszerkesztő: Fejős Sándor. Magyarkanizsa, 2018.. 434–451. (a továbbiakban: Valkay 2018.); Fejős Sándor: *Education and Culture in Magyarkanizsa during the Dualist Era*. In: Délvidéki Szemle, II. évf. (2015) 2. sz. 18.
- 38 Uo.
- 39 Valkay 2018. 425.
- 40 Valkay 2018. 422.
- 41 Appel Ede: *Ókanizsa nagyközség történelmi, helyrajzi, gazdasági, népismei és statisztikai ismertetése*. Szabadka, 1886. 41.
- 42 Klamár Zoltán: *Örökségünk*. Kanizsa, 1995. 92–93.
- 43 Matúz György: *Televíziós rendszerünk kialakulása és működése*. http://acta.bibl.u-szeged.hu/7462/1/jurid-pol_073_511-536.pdf 512–534. (Letöltés: 2021. november 11.)
- 44 1886. évi XXIX. törvények a telekkönyvi betétek szerkesztéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600029.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (Letöltés: 2021. november 14.)
- 45 Történelmi Levéltár Zenta F. 687. 3856. számú telekkönyvi betét. (a továbbiakban: TLZ)
- 46 Marjanucz László: *Magyarkanizsa 1867 és 1895 között*. In: Magyarkanizsa monográfiája (1848–1945). Főszerkesztő: Fejős Sándor. Magyarkanizsa, 2018. 77., 90.
- 47 Csoór Gáspár (szerk.): *Bácska társadalmi élete*. Budapest, [é.n.] [1910] 410.; Molnár Tibor: *Magyarkanizsa az I. világháborúban (1914–1918)*. In: Magyarkanizsa monográfiája (1848–1945). Főszerkesztő: Fejős Sándor. Magyarkanizsa, 2018. 187.; Molnár Tibor – Ifj. Fodor István (szerk.): *Registar Firmi I. Registar kod subotičkog Kraljevskog sudbenog stola protokolisanih martonoških, kanjiških, senčanskih, adanskih is molskih firma u periodu između 1876 i 1920. – Cégjegyzék I. A Szabadkai Királyi Törvényszéken bejegyzett martonosi, magyarkanizsai, zentai, adai és moholi cégek jegyzéke 1876 és 1920 között*. Zenta–Ópusztaszer, 2019. 270., 273., 276.; Forró Lajos: *Magyarkanizsa 1941–1945*. In: Magyarkanizsa monográfiája (1848–1945). Főszerkesztő: Fejős Sándor. Magyarkanizsa, 2018. 338.
- 48 TLZ F. 687. 3856. számú telekkönyvi betét
- 49 Valkay 2018. 440.
- 50 TLZ F. 687. 3856. számú telekkönyvi betét